

שיבת ציון ובניין בית שני (א) / סקירה היסטורית של התקופה

א. התקופה הראשונה

להלן ננסה לתאר את המאפיינים העיקריים של תקופה זו.

1. שאיפה להמשכיות ולהחזרת עטרה ליושנה

בכמה וכמה מקומות רואים הכתובים את ימי שיבת ציון כמקבילים ליציאת מצרים ולהליכה במדבר מחד גיסא, וכהמשך לימי הבית הראשון מאידך גיסא:

א. ספרי עזרא ונחמיה מנוסחים כהמשך לספר מלכים: ספר מלכים מסתיים בתיאור החורבן והגליית כלי המקדש לבבל יחד עם העם; ספר עזרא פותח ברשיון כורש לעם לשוב לארץ ישראל עם כלי המקדש ולבנותו מחדש.

ב. קיום נבואת ירמיהו: הכתוב (עזרא א', א) מדגיש כי בשיבת ציון נתקיימה נבואת ירמיהו על פקידת עם ישראל וארצו "לפי מלאות לבבל שבעים שנה" (ירמיהו כ"ה, יא; כ"ט, י-ד).⁴

ג. הקבלות בין העלייה לארץ ישראל ובין יציאת מצרים:

- מתנות הכסף, הזהב והרכוש שנתנו לעולים אנשי מקומם הבבלים (עזרא א', ד, ו) מקבילה לשאלית כלי הכסף וכלי הזהב והבגדים מן המצרים (שמות ג', כב; י"ב, לה-לו).

- מפקד העולים (עזרא ב') מקביל למפקד במדבר (במדבר א').

- נדבת המנהיגים לבית הא-לוהים (עזרא ב', סח-סט) מקבילה לנדבת המשכן (שמות ל"ה, כא-כט).

ד. המנהיגים ממשיכים את מנהיגי סוף ימי הבית הראשון:

- יש המציעים לזהות את ששבצר עם שְׁנָאֶצֶר המוזכר בדה"א ג', יח כבנו או נכדו של יהויכין מלך יהודה (עיין רד"ק ומצודת דוד שם).

- זרובבל בן שאלתיאל הוא נכדו או נינו של יהויכין (שם, יט; וראה רד"ק ומצודת דוד שם).

- יהושע בן יהוצדק, הכהן הגדול, הוא נכדו של שריה, כהן הראש בסוף ימי בית ראשון (ראה מ"ב כ"ה, יח ודה"א ה', מ-מא).

כל אלו אינם עובדות נגאולוגיות גרידא; מקביל להן החיזיון הנבואי על חידוש המלכות והכהונה הגדולה, זו בצד זו, בדמותם של זרובבל ויהושע:

ביום ההוא נאם ה' צב-אות אֶקְחֶךָ זָרְבָבֶל בֶּן שְׁאֲלִיְאֵל
עֲבָדִי נְאֻם ה' וְשִׁמְתִיךָ כְּחוֹתֶם כִּי בָד בְּחַרְתִּי נְאֻם ה'
צב-אות (חגי ב', כג).

ובשנת אחת לכוּרֶשׁ מֶלֶךְ פָּרַס לְכָלֹת דָּבַר ה' מִפִּי יְרֻמְיָהוּ הָעֵיר ה' אֶת רוּחַ פָּרֶשׁ מֶלֶךְ פָּרַס וַיַּעֲבֹר קוֹל בְּכָל מְלָכוֹת וְגַם בְּמִקְתָּב לְאַמֶּר. פֶּה אָמַר פָּרֶשׁ מֶלֶךְ פָּרַס כָּל מְמַלְכוֹת הָאָרֶץ נָתַן לִי ה' אֱ-לֹהֵי הַשָּׁמַיִם וְהוּא פָקֵד עָלַי לְבָנוֹת לוֹ בֵּית בִּירוּשָׁלַם אֲשֶׁר בִּיהוּדָה. מִי בָכֶם מִכָּל עַמּוֹ יְהִי אֱ-לֹהֵי עַמּוֹ וַיַּעַל לִירוּשָׁלַם אֲשֶׁר בִּיהוּדָה וַיִּבְנֶן אֶת בֵּית ה' אֱ-לֹהֵי יִשְׂרָאֵל הוּא הָאֱ-לֹהִים אֲשֶׁר בִּירוּשָׁלַם... וַיְקוּמוּ רֹאשֵׁי הָעָבּוֹת לַיהוּדָה וּבְנֵימָן וְהַפְּהָנִים וְהַלְוִיִּם לְכָל הָעֵיר הָאֱ-לֹהִים אֶת רוּחוֹ לְעֲלוֹת לְבָנוֹת אֶת בֵּית ה' אֲשֶׁר בִּירוּשָׁלַם. וְכָל סְבִיבֵיתֵיהֶם חִזְקוּ בְיָדֵיהֶם בְּכָלִי כֶסֶף בְּזָהָב בְּרָכּוּשׁ וּבְבַהֲמָה וּבְמִגְדָּנוֹת לְבָד עַל כָּל הַתְּנָדָב. וְהַמֶּלֶךְ כּוֹרֶשׁ הוֹצִיא אֶת כָּלִי בֵּית ה' אֲשֶׁר הוֹצִיא נְבוּכַדְנֶצַּר מִירוּשָׁלַם... וַיּוֹצִיאֵם כּוֹרֶשׁ מֶלֶךְ פָּרַס עַל יַד מַתְרַדָּת הַגְּזָבָר וַיִּסְפְּרָם לְשִׁשְׁבָצָר הַנְּשִׂיא לַיהוּדָה... הַלַּל הָעֵלָה שֶׁשְׁבָצָר עִם הָעֲלוֹת הַגּוֹלָה מִבָּבֶל לִירוּשָׁלַם (עזרא א').

בשיעור זה בכוונתנו לדון ברקע לתקופת שיבת ציון ולעמוד על מסגרת הזמן שלה ועל סוגיותיה המרכזיות.

פרק הזמן הנידון, מעליית ששבצר ועד סוף ימי נחמיה, שאורכו המשוער הוא כ-115 שנה, נחלק לשתי תקופות נפרדות ושונות מאוד באופיין. התקופה הראשונה היא מעליית ששבצר ועד סוף ימי הנהגתם של זרובבל בן שאלתיאל ויהושע בן יהוצדק. תקופה זו, המתוארת בפרקים א'-ו' בספר עזרא ומקבילה לנבואות חגי וזכריה, ארכה כ-21 שנה, מן העלייה הראשונה ועד בניין הבית השני, ועיקרה: בניין המקדש לשלבי השונים. בתום תקופה זו בא פער בן 58 שנה שאין אנו יודעים עליו כמעט דבר. התקופה השנייה היא תקופתם של עזרא ונחמיה, המקבילה לנבואת מלאכי¹ ומתוארת בעזרא ז'-י' ובנחמיה; משכה כ-30-35 שנה, ועיקרה – בניין ירושלים וחיזוקה המדיני, החברתי והדתי של המדינה.

נספחת לשיעור טבלה המתארת את מסגרת הזמן של התקופה. למי שאינו בקי בספרי עזרא ונחמיה² ובדברי ימי שיבת ציון מומלץ לעיין תחילה בטבלה זו.³

1 הראיות העיקריות לאיחורה היחסי של נבואת מלאכי בתוך ימי שיבת ציון הן שאין בה זכר לשלטון מבית דוד מצד אחד, ומצד שני – שהיא מתייחסת למקדש כאל בנוי ועומד.

2 כדאי לציין שעל פי מסורת חז"ל שני ספרים אלו אינם אלא ספר אחד ששמו עזרא (ראה למשל בבא בתרא יד ע"ב - טו ע"א), והם עולים כספר אחד בלבד לחשבון כ"ד ספרי המקרא.

3 לא נתייחס כאן למחלוקת בין דעת חז"ל כי ימי בית שני ארכו 420 שנה ובין עמדת המחקר כי מדובר בתקופה בת כ-600 שנה. ראה על כך מאמרו של חיים חפץ, "מלכות פרס ומדי בתקופת בית שני ולפניה, עיון מחודש", מגדים יד, סיוון תשנ"א, עמ' 147-78, ובמבואו של הרב יעקב מדין לאותו מאמר, שם עמ' 77-47.

4 המפרשים נחלקו כיצד לחשב את שבעים השנים הללו (מגלות עד גאולה? מחורבן הבית ועד בניינו?). לענייננו מה שחשוב הוא עצם ההדגשה כי דבר ה' בפי ירמיהו נתקיים בשיבת ציון.

לכן פה אמר ה' שבתי לירושלם ברחמים ביתי יבנה בה נאם ה' צב-אות וקו ינטה על ירושלים. עוד קרא לאמר פה אמר ה' צב-אות עוד תפוצינה ערי מטוב ונחם ה' עוד את ציון ובחר עוד בירושלם (זכריה א', טז-יז).

ואשא עיני וארא והנה איש ובגידו חבל מדה. ואמר אנה אתה הלך ויאמר אלי למד את ירושלים לראות כמה רחבה וכמה ארכה. והנה המלאך הדבר בי יצא ומלאך אחר יצא לקראתו. ויאמר אלו רץ דבר אל הנער הלז לאמר פרזות תשב ירושלים מרב אדם ובהמה בתוכה. ואני אהיה לה נאם ה' חומת אש סביב ולכבוד אהיה בתוכה (שם ב', ט-ט).

פה אמר ה' שבתי אל ציון ושכנתי בתוך ירושלים ונקראה ירושלים עיר האמת והר ה' צב-אות הר הקדש (שם ח', ג).

בנין המקדש, מבטיחים הנביאים, יביא עמו גם ברכה גשמית:

הפיתי אתכם בשדפון ובירקון ובברד את כל מעשה ידיכם ואין אתכם אלי נאם ה'. שימו נא לבבכם מן היום הזה ומעלה מיום עשרים וארבעה לתשיעי למן היום אשר יסד היכל ה' שימו לבבכם. העוד הזרע במגורה ועד הגפן והתאנה והרמון ועץ הזית לא נשא מן היום הזה אברך (חגי ב', יז-יט).

פה אמר ה' צב-אות תחזקנה ידיכם השמעים בימים האלה את הדברים האלה מפני הנביאים אשר ביום יסד בית ה' צב-אות ההיכל להבנות. כי לפני הימים ההם שכר האדם לא נהיה ושכר הבהמה איננה וליוצא ולבא אין שלום מן הצר ואשלח את כל האדם איש ברעהו. ועתה לא כימים הראשונים אני לשארית העם הזה נאם ה' צב-אות. כי זרע השלום הגפן תתן פריה והארץ תתן את יבולה והשמים יתנו טלם והנחלתי את שארית העם הזה את כל אלה. והיה כאשר הייתם קללה בגוים בית יהודה ובית ישראל פן אושיע אתכם והייתם ברכה אל תיראו תחזקנה ידיכם (זכריה ח', ט-ג).

והדבר החשוב ביותר: כבוד המקדש החדש יגדל מכבוד הבית הראשון, והוא יהיה מרכז קדושה בינלאומי, כמעמדו הנשגב בימי שלמה וכייעודי הנביאים:

גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון אמר ה' צב-אות (חגי ב', ט).

רני ושמחי בת ציון כי הנני בא ושכנתי בתוך נאם ה'. ונלוו גוים רבים אל ה' ביום ההוא והיו לי לעם ושכנתי בתוךך וידעת כי ה' צב-אות שלחני אליך. ונחל ה' את יהודה חלקו על אדמת הקדש ובחר עוד בירושלם (זכריה ב', יד-טז).

פה אמר ה' צב-אות עד אשר יבאו עמים וישבי ערים רבות. והלכו ישבי אחת אל אחת לאמר נלכה הלך לחלות את פני ה' ולבקש את ה' צב-אות אלכה גם אני. ויבאו עמים רבים וגוים עצומים לבקש את ה' צב-אות בירושלם ולחלות את פני ה'. פה אמר ה' צב-אות בימים ההמה אשר יחזיקו עשרה אנשים מפל לשנות

ולקחת כסף וזהב ועשית עטרות ושמית בראש יהושע בן יהוצדק הלכה הגדול. ואמרת אליו לאמר פה אמר ה' צב-אות לאמר הנה איש צמח שמו ומתחתיו צמח ובנה את היכל ה'. והוא יבנה את היכל ה' והוא ישא הוד וישב ומשל על כסאו והיה להן על כסאו ועצת שלום תהיה בין שניהם (זכריה ו', יא-יג, וראה במפרשים שם).

ה. ייצוג עם ישראל כולו: אף שהעולים היו, רובם ככולם, משבטי יהודה ובנימין, יש מגמה לייצג את העם כולו: בראש העולים עומדים שנים עשר מנהיגים "מספר אנשי עם ישראל" (נחמיה ז', ז), ובחנוכת בית ה' מוקרבים שנים עשר שעירי חטאת "למנין שבטי ישראל" (עזרא ו', יז).⁵

2. בנין הבית

מימוש של רשיון כורש בבנינו המחודש של בית ה' הוא ללא ספק עיקר עניינם של מנהיגי התקופה.

אף בנושא זה ניכרות הקבלות רבות לבנין הבית הראשון:

- תהני, פחת עבר הנהר באותה עת, כותב באיגרתו כי זקני היהודים אמרו לו כי הם בונים את הבית אשר היה בנוי קודם לכן שנים רבות, ומלך גדול בישראל בנאו (עזרא ה', יא).

- העולים שוכרים בתוצרי מזון את הצידונים והצורים "להביא עצי ארזים מן הלבנון אל ים פוא" (עזרא ג', ז) לבנין המקדש (תכנית שכלל הנראה לא התממשה בסופו של דבר) – בדיוק כשלמה וחירם בשעתם (מלא' ה', טז-כה; דה"ב ב', יד-טו).

- ביקורתו של חגי (א', ד) "העת לכם אתם לשבת בבתיכם ספונים והבית הזה חרב", אפשר שהיא מעין הד לדברי דוד לנתן הנביא "ראה נא אנכי יושב בבית ארזים וארון הא-להים ישב בתוך היריעה" (שמ"ב ז', ב).

- אף בתאריכים הקשורים בבנין יש הקבלה בין שני הבתים: לאחר חנוכת המזבח בראש השנה (עזרא ג', א-ג) חוגגים העולים את חג הסוכות, שבו נחנך הבית הראשון (מלא' ח', סה; דה"ב ז', ט-ט), ומעלים עליו את קרבנות החג (עזרא ג', ד); ובנין המקדש עצמו מתחיל בחודש השני (עזרא ג', ח), כשם שהיה בימי שלמה (מלא' ו', א).

- ואין זה מקרה שבייסוד ההיכל נאמר כי הלוויים עמדו "להלל את ה' על ידי דויד מלך ישראל" (עזרא ג', י).

הכתוב גם מטעים כי הדברים נעשו כתורת משה (כך בעזרא ג', ב ביחס לבנין המזבח והעלאת הקרבנות, ושם ו', יח באשר לחלוקת משמרות הכהנים והלוויים).

ספר עזרא מדגיש כי הבית שב ונבנה בזכות פעולתה של יד ה' במציאות (שם א', א-ד; ו', כב)... ואכן, נביאי התקופה חוזים חזיונות נשגבים על גדולתם של העיר והמקדש המתחדשים. הנביא זכריה מתאר בכמה מקומות את חזרת ה' לירושלים ובחירתה המחודשת:

⁵ ומעניין שאנו מוצאים המשך למגמה זו בעליית עזרא: "הקריבו עלות לא-להי ישראל פרים שנים עשר על כל ישראל... צפירי חטאת שנים עשר" (עזרא ח', לה).

דְּכָרִין מֵאֵתֶיךָ אֶמְרִין אַרְבַּע מָאָה וְצִפְרִי עֲזִין לְחֻטָּאָה עַל
 כָּל יִשְׂרָאֵל תְּרִי עֲשֶׂר לְמִנְיָן שְׁבַטֵי יִשְׂרָאֵל. וְהִקְיִמוּ
 כְּהֵנִיא בְּפִלְגֶתְהוֹן וְלֹאֵא בְּמַחְלָקֶתְהוֹן עַל עֲבִידַת אֱלֹהֵא
 דִּי בִירוּשָׁלַם כְּכַתָּב סֵפֶר מִשָּׁה (עזרא ו', טו-יח).

[תרגום: וישלם הבית הזה עד יום שלושה לחודש אדר
 בשנת שש למלכות דריוש המלך. ויעשו בני ישראל
 הכוהנים והלוויים ושאר בני הגולה את חנוכת בית
 הא-לוהים הזה בשמחה. ויקריבו לחנוכת בית
 הא-לוהים הזה פרים מאה אילים מאתיים כבשים
 ארבע מאות ושעירי עזים לחטאת על כל ישראל שנים
 עשר למספר שבטי ישראל. ויעמידו את הכוהנים
 למשמרותם ואת הלוויים למחלקותם על עבודת
 הא-לוהים אשר בירושלים ככתוב בספר תורת משה.]

מלבד מספר הקרבנות הקטן יחסית לחנוכת הבית הראשון
 (ראה מ"א ח', טג-טד), חסר מתיאור זה העיקרי: כל ההופעות של
 השראת שכינה המוכרות לנו מחנוכת המשכן והבית הראשון
 – האש היורדת מן השמים על המזבח, כסוי הענן והיראות
 כבוד ה' – כל אלו אינם. וכדברי חז"ל על הקרי והכתיב
 בנבואת חגי על בניין הבית:

והאמר רב שמואל בר אינאי: מאי דכתיב 'וארצה בו
 ואכבד' (חגי א', ח), וקרינן 'ואכבדה', מאי שנא דמחוסר
 ה"א? אלו חמשה דברים שהיו בין מקדש ראשון
 למקדש שני, ואלו הן: ארון וכפורת וכרובים, אש,
 ושכינה, ורוח הקודש, ואורים ותומים (יומא כא ע"ב)..

הנה כי כן נגוזו הנבואות על כבוד הבית האחרון הגדול מכבוד
 הראשון ועל חידוש השראת השכינה בירושלים ובחירתה, כמו
 גם הנבואה על חידוש גדולתו של הכוהן הגדול – שאף הוא
 לא היווה מנהיגות רוחנית בעלת משקל כפי שניתן היה לצפות
 (ראה להלן; וראה גם יומא ט ע"א). הבית השני נותר ריק מהשראת
 שכינה.

ד. תאריכי השלבים השונים בהקמת הבית מלמדים אף הם על
 שינוי המגמה.

בניין המזבח וחנוכתו הם בתשרי (עזרא ג', ב-ו), סביב חג הסוכות
 – אותו מועד שבו בחר שלמה, בגין אופיו האוניברסלי, לחנוך
 את הבית. דומה שבראשית דרכם ביקשו בוני הבית השני לילך
 בעקבות שלמה, שראה במקדש הקבוע נקודת שיא המבטאת
 את הכרת העולם כולו במלכות ה' וביקש לשתף בו את כל
 אומות העולם (ראה שיעור 10 לשנה ה'). וכך המשיכו ונהגו ביסודם
 את היכל ה' בחודש אייר – אף זאת כשלמה בשעתו.

ואולם, בניין ההיכל התחדש (לפי חלק מהמפרשים) ב"ה
 בכסלו (חגי ב', י, טז)⁷ – התאריך שבו נסתיים בניין המשכן לדעת
 חז"ל (ילקוט שמעוני מלכים רמז קפד); וחנוכתו הייתה בחודש אדר –
 סמוך לחודש ניסן, שבו נחנך המשכן. הווה אומר: בניגוד
 לתכניות הראשוניות, בסופו של דבר נבנה הבית השני בסימן

הגוים והחזיקו בכנף איש יהודי לאמר נלכה עמכם כי
 שמענו א-להים עמכם (שם ח', כ-כב)..

והיה כל הנותר מכל הגוים הבאים על ירושלים ועלו
 מדי שנה בשנה להשתחות למלך ה' צב-אות ולחג את
 חג הסוכות. והיה אשר לא יעלה מאת משפחות הארץ
 אל ירושלים להשתחות למלך ה' צב-אות ולא עליהם
 יהיה הגשם (שם י"ד, טז)..

3. כגודל החלום כן גודל האכזבה

א. הפסקת הבנייה וסיבותיה: למרות ההתמקדות בבניין
 המקדש, הבנייה מופרעת ומופסקת למשך 15 שנה. במקראות
 יש שני הסברים שונים להפסקה. לפי ספר עזרא, ההפרעה היא
 בעיקרה חיצונית: מאמציהם של צרי יהודה למנוע את הבנייה,
 שהחלו מתחילתה והתמידו לכל אורכה. הנביא חגי (א', ד),
 לעומת זאת, תולה את הבעיה בכך שבני העם ספונים בבתיהם
 הם, ואינם מתעוררים ומתאמצים לזרז את בניין הבית. ושמה
 יש לומר כי העם פירש את ההפרעות החיצוניות כסימן לכך
 שטרם הגיע הזמן לבנות את הבית (בדומה להסברו של שלמה
 לחירם מדוע לא נבנה הבית בימי דוד, ראה מ"א ה', יז)⁶.

ב. "בכים בקול גדול": כך מתאר הכתוב את התנהגות העם
 בעת ייסוד ההיכל:

ורבים מהכהנים והלוים וראשי האבות הזקנים אשר
 ראו את הבית הראשון בייסודו זה הבית בעיניהם בכים
 בקול גדול ורבים בתרועה בשמחה להרים קול. ואין
 העם מפירים קול תרועת השמחה לקול בכי העם כי
 העם מריעים תרועה גדולה והקול נשמע עד למרחוק
 (עזרא ג', יב-ג).

השמחה אינה שלמה.. בחורבן האביד ה' מישראל חמישה
 קולות – "קול ששון וקול שמחה קול חתן וקול כלה קול רחמים
 ואור נר" (ירמיהו כ"ה, י) – והוא הבטיח להשיבם בשלמות: "עוד
 ישמע במקום הזה... קול ששון וקול שמחה קול חתן וקול
 כלה קול אמרים הודו את ה' צב-אות כי טוב ה' כי לעולם
 חסדו מבאים תודה בית ה' כי אשיב את שבות הארץ
 כבראשונה אמר ה'" (שם ל"ג, י"א).. אך הבטחה זו לא נתקיימה
 בימי שיבת ציון: בייסוד הבית השני מעורבים קולות השמחה
 בקולות בכי.

ג. חנוכת הבית – בלא השראת שכינה: חנוכת הבית – מפעלם
 המרכזי של מנהיגי הדור הראשון, זרובבל ויהושע – היא
 בסופו של דבר אירוע צנוע מאוד. התיאור בכתוב קצר
 ותמציתי יחסית לתיאורים של חנוכות המשכן והבית הראשון:

ושיציא בניתה דנה עד יום תלתה לירח אדר די היא
 שנית שת למלכות דריוש מלכא. ועבדו בני ישראל
 כהניא ולויא ושאר בני גלותא חנכת בית א-להא דנה
 בחזקה. והקריבו לחנכת בית א-להא דנה תורין מאה

6 מעניין בהקשר זה ההבדל בין התכנית להביא את עצי הבניין מהלבנון
 (עזרא ג', ז) לבין הבאתם בפועל מן ההר (חגי א', ח) (יש המזהים את "ההר"
 עם הר הזיתים, ראה דעת מקרא שם, ואפשר שזהו שם כללי להר יהודה):
 ייתכן שהפרעות מבחוץ מנעו את אספקת העצים, והנביא מזרז את העם
 להביא עצים בעצמם מהיכן שידם משגת.

7 אמנם התאריך הנזכר שם הוא כ"ד בכסלו, אך יש מפרשים כי היום שבו
 מדובר שם הוא ערב ייסוד ההיכל, ראה פירוש דעת מקרא שם, וראה גם
 במאמרו של הרב יואל בן-נון, "יום ייסוד היכל ה'", מגדים יב עמ' 97-95.

והפחות הראשנים אשר לפני הכבידו על העם ויקחו מהם בלחם ויין אחר כסף שקלים ארבעים גם נעריהם שלטו על העם (שם ה', טו).

מלבד זאת אנו יודעים כי בראשית ימי אחשוורוש (שאז – על רקע המקדש הבנוי (!) – עובר מרכז הזירה של ההיסטוריה המקראית לגולה, לשושן הבירה) נכתבת שטנה על יושבי יהודה ירושלים (עזרא ד', ו). טיבה של השטנה אינו מפורט, וכיוון שהמקדש כבר בנוי באותה עת, יש להניח כי התייחסה לבניין החומה, בדומה לאיגרת רחום בימי ארתחשטא (שם, ה-כג).⁸

ב. התקופה השנייה

במהלך התקופה השנייה אנו מוצאים את ההנהגה החדשה מתמודדת עם משברים קשים. עזרא הוא כוהן וסופר מהיר בתורת משה (עזרא ז', ו-ז), ונחמיה הוא מנהיג גדול היוזם ופועל בכל התחומים, ואף שאין הם מבתי המלוכה והכהונה הגדולה של ימי הבית הראשון (ובכך בעצם נקטע הניסיון להמשכיות), פועלים והתמודדותם הנמרצת עם הקשיים הרבים שעמדו בפניהם מעוררים השתאות. לצורך הקיצור נציג בפרק זה את ימי עזרא ונחמיה כמכלול אחד, בלא להבחין ביניהם מבחינת סדר הזמנים ופרטי מפעליהם השונים.

1. שבר עצום מבחינה חברתית, דתית ורוחנית

א. נישואין עם נשים נכריות: ממדי התופעה אדירים, ועד למשפחת הכוהן הגדול הגיעה:

וימצא מבני הכהנים אשר השיבו נשים נכריות מבני ישוע בן יוצדק ואחיו מעשיה ואליעזר וזריב וגדליה (עזרא י', יח).

גם בזמנים ההם ראיתי את היהודים השיבו נשים אשרדדיות עמניות מואביות. ובניהם חצי מדבר אשרודדית ואינם מכירים לדבר יהודית וכלשון עם ועם. ומבני יודע בן אלשיב הכהן הגדול חתן לסנבלט החלני ואבריחהו מעלי (נחמיה ו', כג-כח).

הדבר רמוז גם בנבואת מלאכי:

בגדה יהודה ותועבה נעשתה בישראל ובירושלם כי חלל יהודה קדש ה' אשר אהב ובעל בת אל נכר... ואמרתם על מה על פי ה' העיד בינד ובין אשת נעוריד אשר אתה בגדתה בה והיא חבתך ואשת ברכתך (מלאכי ב', יא-יד).

ב. חילול ה' במקדש עצמו על ידי הכוהנים:

בן יכבד אב ועבד אדניו ואם אב אני איה כבודי ואם אדונים אני איה מוראי אמר ה' צבאות לכם הכהנים בוזי שמי ואמרתם במה בזינו את שמך. מגישים על מזבחי לחם מגאל ואמרתם במה גאלנוך באמרוכם שלחן ה' נבזה הוא. וכי תגשון עור לזבח אין רע וכי

צנוע יותר – בסימן המשכן, המיוחד לישראל בלבד, ואינו משתף את העולם כולו.

ה. אין חידוש מלכות ואין עצמאות: סוף הנהגתו של זרובבל בן שאלתיאל לוט בערפל, ואין כל זכר לניסיון להמשיכה על ידי צאצאיו.. כך גוזה התקווה לחידוש מלכות בית דוד, ונמשכים השעבוד והתלות בשלטון הפרסי וברשיונותיו. היטיב לצייר זאת הרמב"ם בפירושו לדברי המשנה במידות (פ"א מ"ג) כי שושן הבירה הייתה מצוירת על השער המזרחי (הוא שער הכניסה) של הר הבית: "כאשר עלו משושן הבירה... צוה אותם המלך לצייר צורת עיר שושן במקדש כדי שיהא מורא המלך עליהם ויזכרו ימי ישיבתם בה ולא ימרדו במלך, לפיכך צרו אותה על השער המזרחי משערי הר הבית".

גם ההתמודדות עם עמי הארצות שמסביב אינה פוסקת.

ובמקביל מתנהל מאבק בין שני מוקדי כוח – יהושע הכוהן הגדול וזרובבל הנשיא ('המלך') – כנרמז בפרקים ד'-ר' בזכריה.

ו. "יום קטנות" בכל המובנים: הנה כי כן, עם כל ניסיונות הנביאים לחזק את העם ולעודדו ועם כל התקוות המשיחיות הגדולות, בינתיים מתקדמת הגאולה קמעא קמעא:

מי בכם הנשאר אשר ראה את הבית הזה בכבודו הראשון ומה אתם ראים אתו עתה הלא כמהו פאין בעיניכם (חגי ב', ג).

פי מי בז ליום קטנות ושמחו וראו את האבן הבדיל ביד זרבבל שבעה אלה עיני ה' המה משוטטים בכל הארץ (זכריה ד', ז).

את השיעור הבא נקדיש בע"ה לסוגיה הנכבדה מדוע באמת היה הבית השני בבחינת "יום קטנות" ולא שרתה בו שכינה.

4. סיום התקופה הראשונה

התקופה הראשונה מסתיימת במצב לא-פשוט: אמנם המקדש בנוי, אך השכינה אינה שורה בו, הנהגה משמעותית ידועה אין, וירושלים עצמה נותרת חרבה, כפי שמספר נחמיה:

דברי נחמיה בן חכליה ויהי בחדש כסלו שנת עשרים ואני הייתי בשושן הבירה. ויבא חנני אחד מאחי הוא ואנשים מיהודה ואשאלם על היהודים הפליטה אשר נשאר מן השבי ועל ירושלם. ויאמרו לי הנשוארים אשר נשארו מן השבי שם במדינה ברעה גדלה ובחרפה וחומת ירושלם מפרצת ושעריה נצתו באש (נחמיה א', א-ג).

התחושה היא כי בניין המקדש – משאת נפשם של המנהיגים הראשונים – הוא נקודת שיא שממנה מתחילה בעצם נפילה.

כאן בא, כאמור, פער זמן בן 58 שנה, שכמעט דבר אינו ידוע לנו עליו: האם יש הנהגה – ואם כן, מי היא? האם החלה כבר נבואת מלאכי, או שמא העם שרוי בהסתר פנים? המידע היחיד על המצב השלטוני בפרק זמן זה הוא פסוק בודד שבו מתאר נחמיה את התעמרותם של פקידי המלך בעם:

8 האירועים המפורטים בפרק זה, כמו גם הכרונולוגיה של מלכי פרס הנזכרים בספרי עזרא ונחמיה, הן סוגיות השנויות במחלוקת קשות, ולא נדון בכך כאן.

בהקשר זה יש לציין את השינוי הגדול שחולל עזרא במעמד התורה: מימי עזרא ואילך מחליפה התורה את הנבואה והופכת לציר שעליו סובב הקשר בין הקב"ה ועמו. על משמעותו של שינוי זה נעמוד בע"ה בשיעור שידון בהבדלים בין הבית הראשון והבית השני.

בתחום החברתי פועל נחמיה למחיקת חובות העניים, להשבת השדות והכרמים שניתנו כעירבון לחובות אלו ולביטול המנהג (שהוא איסור תורה!) של כבישת עבדים כתשלום על חוב (נחמיה ה', א-ג).

את המקום המרכזי בספר נחמיה תופס המפעל של בניין חומת העיר, על משמעויותיו הביטחוניות, החברתיות והרוחניות. נחמיה מגיע לירושלים בעקבות הדיווח על חומתה המפורצת ועל שעריה שניצתו באש; מעשהו הראשון בירושלים הוא סיור סקר של החומה והצעת היזמה לבנותה באוזני העם; ויש בספר תיאור מפורט של שלבי בניין החומה, חלוקתו בין בני העיר, ההתמודדות עם ניסיונותיהם של עמי הסביבה למנוע תוך שילובו בפעילות הגנה צבאית, ולבסוף – חנוכת החומה לאחר השלמת בניינה ב-52 יום בלבד. בניגוד לחזונות התקופה הראשונה על עיר ומקדש בינלאומיים וישיבת ירושלים פרזות, בלא גבולות, הישגה הגדול ביותר של מנהיגותו המרשימה של נחמיה הוא בניין החומה-הגדר:

כי עבדים אֲנַחְנוּ וּבַעֲבַדְתֵּנוּ לֹא עֲזַבְנוּ אֶל־לֵהֲיֵנוּ וַיֵּט עָלֵינוּ חֶסֶד לִפְנֵי מַלְכֵי פָּרַס לָתֵת לָנוּ מַחִיָּה לְרוֹמֵם אֶת בֵּית אֶל־לֵהֲיֵנוּ וּלְהַעֲמִיד אֶת חֲרֻבְתֵּנוּ וּלְתֵת לָנוּ גֵדֵר בַּיהוּדָה וּבִירוּשָׁלַם (עזרא ט', ט).

התגדרות זו מבית לחומה היא מכשיר לעצמאות ולהתבדלות מגויי הסביבה בכל המובנים. שערי החומה פתוחים ביום בלבד, מטעמים ביטחוניים (נחמיה ז', ג-ד), והם נסגרים גם במהלך השבת על מנת למנוע את חילולה (שם ז', יג, יט-כא).

3. השגחה נסתרת מתמדת

שני המנהיגים מדגישים את יד ה' המלווה (באופן נסתר וגם בתיווך הנביאים) את שיבת ציון לכל אורכה, מעליית ששבצר ועד ימיהם. הסיוע הא-לוהי מודגש בעיקר ביחס לבניין המקדש ולבניין החומה:

וּבְשָׁנָת אַחַת לְכוּרֶשׁ מֶלֶךְ פָּרַס לְכָלוֹת דָּבַר ה' מִפִּי יְרֻמְיָה הַעֵיר ה' אֶת רוּחַ כָּרֶשׁ מֶלֶךְ פָּרַס (עזרא א', א)..

בְּאֲדִין קָמוּ זָרְבָבֶל בֶּר שְׂאֵלְתִיאל וַיְשׁוּעָ בֶר יוֹצָדָק וְשָׂרְיֹו לְמִבְנֵי בֵית אֶל־לֵהָא דִּי בִירוּשָׁלַם וְעִמְהוֹן נְבִיִּיא דִּי אֶל־לֵהָא מְסַעְדִין לְהוֹן. וַעֲיֹן אֶל־לֵהָא הָוֵת עַל שְׂבִי הַיְהוּדָא וְלֹא בְטָלוּ הֵמוּ עַד טַעֲמָא לְדַרְיָוֶשׁ יְהָ וְאַדְיִן יְתִיבוֹן נִשְׁתַּוְנָא עַל דָּנָה (שם ה', ה).

וְשְׂבִי הַיְהוּדָא בְּנִין וּמְצַלְחִין בְּנְבוּאָת חַגִּי נְבִיָּה וּזְכַרְיָה בֶר עֲדוּא וּבְנוֹ וְשָׁכְלוּ מִן טַעַם אֶל־לֵהָ שְׂרָאֵל וּמְטַעַם כּוּרֶשׁ וְדַרְיָוֶשׁ וְאַרְתַּחְשֶׁשְׁתָּא מֶלֶךְ פָּרַס (שם ו', ד).

וַיַּעֲשׂוּ חַג מִצּוֹת שְׁבַעַת יָמִים בְּשִׁמְחָה כִּי שִׁמְחָה ה' וְהִסָּב לֵב מֶלֶךְ אֲשׁוּר עָלֵיהֶם לְחַזֵּק יְדֵיהֶם בְּמִלְאֲכַת בֵּית הָאֶל־לֵהָיִם אֶל־לֵהִי יִשְׂרָאֵל (שם, כב)..

תגישו פסח וחלה אין רע הקריבהו נא לפחתך הירצך או הישא פניך אמר ה' צב-אות... מי גם בכם ויסגר דלתים ולא תאירו מזבחי חנם אין לי חפץ בכם אמר ה' צב-אות ומנחה לא ארצה מידכם. כי ממזרח שמש ועד מבוא גדול שמי בגוים... ואתם מחללים אותו באמרכם שלחן א-דני מגאל הוא וניבו נבזה אכלו. ואמרתם הנה מתלאה והפחתם אותו אמר ה' צב-אות והבאתם גזול ואת הפסח ואת החולה והבאתם את המנחה הארצה אותה מידכם אמר ה'. וארוז נוכל ויש בעדרו זכר ונדר זבח משחת לא-דני פי מלך גדול אני אמר ה' צב-אות ושמי נורא בגוים (מלאכי א', ו-ד)..

וְאַתֶּם סִרְתֶּם מִן הַדָּרֶךְ הַכְּשִׁלְתֶּם רַבִּים בְּתוֹרָה שִׁחַתֶּם בְּרִית הַלְוִי אָמַר ה' צב-אות. וגם אני נתתי אתכם נבזים ושפלים לכל העם כפי אשר אינכם שמרים את דרכי ונשאים פנים בתורה (שם ב', ח-ט)..

ג. חילול שבת:

בְּיָמֵם הַהֵמָּה רָאִיתִי בַיהוּדָה דְרָכִים גְּתוֹת בְּשַׁבָּת וּמְבִיאִים הַעֲרָמוֹת וְעַמְסִים עַל הַחֲמָרִים וְאָף יֵן עֲנָבִים וְתַאֲנִים וְכָל מִשָּׂא וּמְבִיאִים יְרוּשָׁלַם בְּיוֹם הַשַּׁבָּת וְאָעִיד בְּיוֹם מַכְרָם צִיד. וְהַצְרִים יִשְׁבוּ בָּהּ מְבִיאִים דָּאג וְכָל מִכָּר וּמְכָרִים בְּשַׁבָּת לְבְנֵי הַיְהוּדָה וּבִירוּשָׁלַם. וְאָרִיבָה אֶת חַרְי הַיְהוּדָה וְאִמְרָה לָהֶם מַה הַדָּבָר הַרְעָה הַזֶּה אֲשֶׁר אַתֶּם עֹשִׂים וּמְחַלְלִים אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת (נחמיה ז', ג, ט-ז).

ד. קלקולים במישור החברתי:

וְתִהִי צַעֲקַת הָעָם וַיִּנְשִׂיָהּ גְדוֹלָה אֶל אַחֵיהֶם הַיְהוּדִים. וַיֵּשׁ אֲשֶׁר אִמְרִים בְּנִינוּ וּבְנֵיתֵנוּ אֲנַחְנוּ רַבִּים וְנִקְחָה דָגָן וְנֹאכְלָה וְנַחְיָה. וַיֵּשׁ אֲשֶׁר אִמְרִים שְׂדֵתֵנוּ וּכְרָמֵנוּ וּבְתֵינוּ אֲנַחְנוּ עֲרָבִים וְנִקְחָה דָגָן בְּרַעַב. וַיֵּשׁ אֲשֶׁר אִמְרִים לְיוֹנֵי כֶסֶף לְמַדַּת הַמֶּלֶךְ שְׂדֵתֵנוּ וּכְרָמֵנוּ. וְעַתָּה כִּבְשׂוּר אַחֵינוּ בְּשָׂרְנוּ כִּבְנֵיהֶם בְּנִינוּ וְהִנֵּה אֲנַחְנוּ כִּבְשִׂים אֶת בְּנֵינוּ וְאֶת בְּנֵיתֵנוּ לְעַבְדִּים וַיֵּשׁ מִבְּנֵיתֵנוּ נְכַבְּשׁוֹת וְאִין לֹאֵל יְדָנוּ וּשְׂדֵתֵנוּ וּכְרָמֵנוּ לְאַחֲרִים (נחמיה ה', א-ה).

ה. הגאולה נדחית לתקופה רחוקה יותר: בניגוד לחגי זכריה, מלאכי מדבר על גאולה רחוקה, ויש ייאוש מגאולה מעשית ומידית והשלמה עם המציאות הקשה, שאינה המשך לתפארת ימי הבית הראשון.

2. תשובה ותיקונים גדולים על ידי עזרא ונחמיה

שני המנהיגים פועלים בכמה מישורים.

בתחום שמירת התורה והמצוות מתבטאת פעילותם במעמד כריתת האמנה (נחמיה ט"ז) ובעצרות גדולות אחרות של תפילה, קריאה בתורה, ויודי ותשובה (עזרא ט"ו; נחמיה ח'), שנועדו לחדש את הקשר של העם לתורה ולמצוות ולחזקו. בעצרות אלו נקבעו – ביזמת המנהיגים אך בשיתוף העם כולו – החלטות שונות לשיפור המצב הרוחני והדתי: הוצאת הנשים הנכריות, שמירת השבת והשמטיה, הבאת מתנות הכהונה ותרומה קבועה לעבודת המקדש והקצאת מתנדבים ליישוב ירושלים. בהמשך מדגיש הכתוב את ביצוען של החלטות אלו, ובייחוד הוצאת הנשים הנכריות ומניעת מסחר בשבת.

דתיות, רוחניות וחברתיות. חזיונם הגדול של נביאי התקופה הראשונה מתחלף בחזון מלאכי, הדוחה את הגאולה לעתיד הרחוק. פועלם הנרחב של מנהיגי התקופה עזרא ונחמיה בהוראת התורה, בקיום מצוותיה, בבניין חומת העיר ובתיקון החברתי-מוסרי מתאפיין בין היתר בהתגדרות והתבדלות מגויי הסביבה, דתיהם ובנותיהם, גישה שהביאה לאנשי יהודה וירושלים מידה מסוימת של עצמאות. שינוי המגמה, המשתקף גם במשמעותם הסמלית של תאריכי התקופה, מתקיים תוך השגחה נסתרת של הקב"ה וקיום הנבואות על מפעלו של כורש.

לשאלה המתבקשת מן השיעור – ממה נובע הפער העצום הזה בין חזונם הגדול של חגי וזכריה לבין המציאות של "יום קטנות", ומדוע לא שרתה בסופו של דבר השכינה בבית שני – לשאלה זו יוקדש בע"ה השיעור הבא.

ברוך ה' א-להי אבותינו אשר נתן כזאת בלב המלך לפאר את בית ה' אשר בירושלם. ועלי הטח חסד לפני המלך ויועציו ולכל שרי המלך הגברים ואני התחזקתי כי ה' א-להי עלי ואקבצה מישראל ראשים לעלות עמי (שם ז', כז-כח).

ואומר אלהם אתם ראים הרעה אשר אנחנו בה אשר ירושלם חרבה ושעריה נצתו באש לכו ונבנה את חומת ירושלם ולא נהיה עוד חרפה. ואגיד להם את יד א-להי אשר היא טובה עלי (נחמיה ב', יח).

ותשלם החומה בעשרים וחמשה לאלול לחמשים ושנים יום. ויהי כאשר שמעו כל אויבנו ויראו כל הגוים אשר סביבתנו ויפלו מאד בעיניהם וידעו כי מאת א-להינו נעשתה המלאכה הזאת (שם ו', טו-טז).

4. הגשמת הנבואה על כורש

נראה שנבואת ישעיהו על כורש מתקיימת דווקא בתקופה זו:

האמר לכורש רעי וכל חפצי ישלם ולאמר לירושלם תבנה והיכל תנסד... אנכי העירתיהו בצדק וכל דרכיו אישר הוא בנה עירי וגלותי ישלח (ישעיהו מ"ד, כח; מ"ה, ג).

5. תאריכי התקופה

תאריכי האירועים המרכזיים בתקופה זו מסמנים ניסיון לתקן את כישלונות קודמתה:

- עליית עזרא מגיעה לירושלים בא' באב (עזרא ז', ט) – סמוך למועד חורבן הבית הראשון.
- בניין החומה מושלם בתאריך בריאת העולם – כ"ה באלול (נחמיה ו', טו) – דבר המסמל התחלה חדשה.
- קיום העצרות הגדולות בתשרי דווקא – בראש השנה ובסוכות (נחמיה ח') – רומז גם הוא להמשכו של שינוי המגמה שחל במהלך התקופה הראשונה.⁹

סיכום

בשיעור זה ניסינו להציג בתמצית את המהלך הכולל של ימי שיבת ציון על שתי תקופותיה.

נביאי התקופה הראשונה מעלים חיזיון אדיר: מלכות וכהונה, בניין מקדש, השבת השכינה לירושלים והפיכתה למרכז רוחני לעולם כולו, כחזונו של שלמה. אלא שהחיזיון לא התגשם. אמנם נבנה מקדש קטן, אך השכינה אינה שורה בו, וירושלים אינה תופסת שום תפקיד בינלאומי משמעותי. במובן מסוים הפך בניין המקדש – פסגת מאווייהם של מנהיגי התקופה זרובבל בן שאלתיאל ויהושע בן יהוצדק ושל נביאיה חגי וזכריה – לנקודת שיא המבשרת שבירה ונפילה ל"יום קטנות".

לאחר פער זמנים בן כמה עשרות שנים, שהמידע על אודותיו מועט ביותר, מתחילה תקופה חדשה עם בעיות אחרות –

 כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולרב יצחק לוי, תשס"ו
 עורך: בעז קלוש

 בית המדרש הווירטואלי שלידי ישיבת הר עציון
 האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm>
 האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org>
 *
 *
 משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5
 דוא"ל: office@etzion.org.il

9 גם בכריתת האמנה בכ"ד בתשרי (נחמיה ט', א) יש סמליות מסוימת, שכן בכ"ג בתשרי שילח שלמה את העם לביתם לאחר חנוכת הבית הראשון (דה"ב ז', ז).

נספח: טבלת תולדות האירועים בירושלים מעליית ששבצר ועד סוף ימי נחמיה

מקור	אירועים משמעותיים בתולדות העיר ירושלים והמקדש	נביאים	מנהיגי ישראל	מלכי פרס	תאריך (לפנה"ס)	
עזרא א'-ב'; ה', טז	רשיון כורש העלאת כלי בית ה' בידי ששבצר ונדבות לבניין הבית הנחת יסודות המקדש והתיישבות ביהודה	חגי וזכריה	ששבצר	כורש (538-530)	537	
עזרא ג', א-ז	ראש השנה: הקמת מזבח "באימה עליהם מעמי הארצות" והתחלת עבודת הקרבנות ייבוא חומרים לבניין המקדש				536	
עזרא ג', ח-יג עזרא ד', א-ה	אייר של השנה השנית לעלייה: ייסוד היכל ה' הצעת צרי יהודה ובנימין לבנות יחד עם ישראל וסירוב זרובבל		זרובבל בן שאלתיאל ויהושע בן יהוצדק	כנבוזי (529-522)	520-516	
עזרא ד', כד	הפסקת בניין בית ה' למשך 15 שנה: מסוף ימי כורש, כל ימי כנבוזי ועד שנת שתיים לדריוש, בגלל: א. צרי יהודה המרפים את ידיהם (על פי ספר עזרא); ב. קטנות אמונה וחולשה (על פי חגי א')					
עזרא ה'-ו'	520 חידוש בניין בית ה' בשנת 2 לדריוש איגרת תְּתַנִּי לדריוש ורשיון דריוש 516 סיום בניין בית ה' בשנת 6 לדריוש ג' באדר חנוכת המקדש עשיית הפסח		מלאכי	עזרא ונחמיה	אחשורוש (485-465)	"וְהַפְחוֹת הָרְאשִׁים אֲשֶׁר לִפְנֵי הַכְּבִידוֹ עַל הָעַם" (נחמיה ה', טו).
עזרא ד', ו	שטנה על יושבי יהודה וירושלים בתחילת מלכות אחשורוש					
עזרא ד', ז-כג	איגרת רְחוּם על בניית חומת העיר והפסקתה					
עזרא ז'-ח' עזרא ט'-י'	א' באב עליית עזרא לירושלים בשנת 7 לארתחשסתא וברשיונו כ' בכסלו עצרת גדולה ברחוב בית הא-לוהים בירושלים לביטול נישואין עם נשים נכריות	מלאכי	עזרא ונחמיה	ארתחשסתא (464-424)	458	
נחמיה א', א - ב', ט נחמיה ב', י - ד', ו' נחמיה ז', ב, כז-מג	א' באב עליית נחמיה לירושלים בשנת 20 (שימש פחה עד שנת 32 לארתחשסתא - נחמיה ה', יד) בניית חומת ירושלים וחזוקה תוך התמודדות עם צרי יהודה כ"ה באלול חנוכת חומת ירושלים וקידושה לאחר 52 ימי בניין (נחמיה ו', טו)				445	
נחמיה ז', עב - ח', יב נחמיה ח', יג-יח נחמיה ט'-לא	ראש השנה: עצרת גדולה וקריאה בתורה על ידי עזרא הסופר עשיית חג הסוכות כ"ד בתשרי עצרת גדולה; וידוי וכריתת אמנה; מעשר אדם ליישוב ירושלים					
נחמיה ה' נחמיה ז', א-ד נחמיה ז'-ב-ג' נחמיה ז', ה-עא	תקנות נחמיה: - לטובת העניים - לביטחון ירושלים ויישובה - לטובת המקדש ושמירת השבת ונגד נישואי תערובת ייחוס העם					

